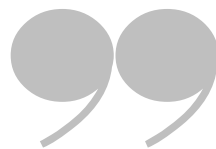

CSUZI BETTINA

Mi rejlik a ködmön alatt?

KALANDOZÁS AZ EMBERISMERET ÚTJÁN
A *KINCSKERESŐ KISKÖDMÖN* GERGŐJÉVEL

Az utóbbi években sok vita és kérdés keringett – főleg különböző online platformokon – Móra Ferenc nagy klasszikusa, a *Kincskereső kisködmön* kapcsán: része legyen-e a közoktatásnak vagy sem? Sokan úgy vélik, az említett alkotás feldolgozása egy 8-10 éves gyermek számára nemcsak nehéz, hanem traumatikus is. Ez természetesen egy szélsőséges álláspont, aminek szerencsére azért akad ellentette is, méghozzá olyan elismert olvasás- és irodalomkutatók körében, mint például Nagy Márta Júlia (költő, kritikus, a Szépírók Társaságának tagja) és Vitéz Ferenc (Debreceni Református Hittudományi Egyetem docense, a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszék vezetője). Nagy Márta Júlia *Olvasd úgy, ahogy te szeretnéd* című cikkében azt is megemlíti, hogy „valamiért mindig a *Kincskereső kisködmön*ön verik el a port”.¹ A továbbiakban igyekszem feltárni azokat az érveket, amik választ adhatnak arra a kérdésre, hogy van-e helye az oktatásban. Az érveim feltárásához a regény alapos ismerete szükséges, így az elemző esszémben a *Kincskereső kisködmön*t az alábbi szempontok alapján fogom vizsgálni, hogy lehulljon a lepel, és meglássuk, mi rejlik a ködmön alatt: kronologikus sorrendben, a népmesei és népi motívumokat kiemelve, Móra Ferenc személyes élményeit felidézve, illetve az általa leggyakrabban használt virág- és madárszimbólumokon fogunk végighaladni. Igyekszem rámutatni Móra Ferenc gyermekregényének azon vonásaira, melyek elengedhetetlenek a felnőtté válás, az ember- és önismeret ingoványos talaján.

Lengyel Dénes előszava a *Kincskereső kisködmön*höz hiteles képet fest a regény atmoszférájáról, emellett összegzi Móra Ferenc személyes élményeit és motivációját is a vizsgált műhöz kötődően: „a kis Gergő maga Móra Ferenc, aki ebben a regényében saját gyermekkorának legérdekesebb eseményeit beszéli el”.² Emellett útmutatóként is szolgál ez a rövid bevezető az alkotáshoz: bemutatja az olvasónak a főszereplő kisfiút, Gergőt, illetve említést tesz a kalandjairól és a tanulás rögzös útjáról. A nyolcéves fiút ugyanis már korán arra készítették a nehéz körülmények, hogy édesanyját segítve munkába álljon. Ezután jött el csak számára a sorsfordító pillanat, amikor végre elkezdhetett

¹ NAGY Márta Júlia, „Olvasd úgy, ahogy te szeretnéd”, 2020, <https://mesecentrum.hu/media-tar/kritikak/olvasd-ugy-ahogy-te-szeretned-1.html>

² LENGYEL Dénes, „Előszó”, in MÓRA Ferenc, *Kincskereső kisködmön* (Budapest: Móra Könyvkiadó, 2022), 5.

járni az iskolába, ahol alkalmazkodnia kellett az új környezethez, a szabályokhoz, és ami a legfontosabb, a társaihoz. A hímmzett ködmön pedig mindvégig támasza és bírása Gergőnek: „Miképpen az Ezeregyéjszaka mesebeli csodalámpája kincses barlangba vezette el Aladdint, úgy vezeti el a kincskereső kisködmön Gergőt az emberi jósághoz, ehhez a csodálatos és láthatatlan kincshez”.³ Az édesapja által készített ködmön a kislány számára egy olyan varázslatos tárgy, vagy sokkal inkább személy, aki a népmesei hagyományokhoz híven mindvégig segíti és vezeti az útján a szerencsét próbáló, szegény fiút. A ködmön-tündér személyére és jelentőségére a későbbi fejezetek elemzésekor bővebben is kitérek.

A *Kincskereső kisködmön* első fejezetében, a *Szépen szóló muzsikában* megismerjük a kulcsfontosságú szereplőket, a négytagú szűcs családot, egy idilli képet, amivel az olvasó szívesen azonosulna: anya, apa, gyerekek. A bevezetés egy klasszikus népmesei sorral indít: „Hol volt, hol nem volt, volt a világon egyszer egy körte-muzsika, amelyik arról volt nevezetes, hogy csak akkor szólt, ha jó gyerek fújta.”⁴ Ezt a bizonyos körtemuzsikát tehát csak az szólaltathatja meg, aki méltó hozzá. Ezt a hangszer Móra Ferenc saját gyermekkori élményeiből merítve alkalmazta a szövegben, ő maga vette – talált pénzen – a sárga-piros „szépen szóló muzsikát”.⁵ Gergő vidáman tér haza, öröme hatalmas, hiszen meg tudja szólaltatni a varázslatos hangszer, de annak még jobban örül, hogy bebizonyosodott, ő egy jó gyerek. De a boldogság gyorsan elillan, ugyanis kiderül, Gergő kishúga, Marika súlyosan megbetegedett, nincs gyógymód számára. A kislány is szeretné kipróbálni a körtemuzsikát, de Gergő önző módon – ahogy a legtöbb kisgyerek – nem akarja odaadni neki. Ennek ellenére Marika megfújja, de nem történik semmi, egy hangot sem ad ki a hangszer, amit Gergő elégedetten vesz tudomásul. Másnap viszont beköszönt a tragédia: Marika elhunyt, szülei már a temetést szervezik. Gergő itt már hiába akarta jóvá tenni korábbi hibáját – „Vidd el, Marika, neked adom” (Móra, 2022, 13), a kislány nem tudott már a hangszer után nyúlni. A fiú pedig – bár szeretett volna a testvére sírjánál egy dalt eljátszani – nem tudta többé megszólaltatni a körtemuzsikát. Gergő itt kezdte megérteni az önismeret egyik fontos alapkövét, miszerint a jóság nem egy olyan állandó állapot, amit ha elérsz, örökké a tiéd marad. Nem, a jóságért minden nap tenni kell, küzdeni, néha pedig áldozatot hozni. Ebben lesz segítségére a ködmön, hogy a hosszú útkeresés végül sikerrel záruljon.

A második fejezet, *A cinegék királya* az előző szöveg fordított verziójaként is értelmezhető, ugyanis itt Gergő lesz az, aki megbetegszik. A kertben

³ LENGYEL, „Előszó”, 5.

⁴ MÓRA, *Kincskereső kisködmön* (Budapest: Móra Könyvkiadó, 2022), 9, a továbbiakban a szövegre belső hivatkozásoként utalok az alábbi formában: (Móra, 2022, 9).

⁵ ÚJVÁRY Zoltán, *Néprajz Móra Ferenc műveiben* (Kiskunfélegyháza: Kiskun Múzeum Baráti Köre, 2004), 201.

játszik, közben elfog egy madarat, de ráismer, hogy nem egy közönséges tolas barát akadt a markába, hanem a cinegék királya. Ez a népmesei motívumok közé sorolandó, hiszen gondoljunk csak például a *Kacor királyra*, *A sóra* vagy *A királykisasszony jegyeire*; a felsorolt magyar népmesékben bárminek lehet királya, legyen állat vagy ember, de kell hogy legyen egy vezető, egy bizonyos szempontból kiemelkedő személy, akinek hatalmában áll jutalmazni és büntetni. Itt is pontosan ezt teszi a cinegék királya, ugyanis mikor Gergő lázasan, az ájulás szélén fekszik az ágyban, egy fekete holló repül oda hozzá és néz a fiú szemébe, aki tudja, mit jelent ez: rá is az a sors vár, ami a hűgára. De ekkor beröppen a cinegék királya, aki hálából, mivel Gergő korábban szabadon engedte őt, most megmenti a kisfiút azzal, hogy elüldözi a fekete madarat: „Nem szóltam semmit, de tudtam, hogy az a cinegekirály, és az kergette el mellőlem a halál fekete hollóját” (Móra, 2022, 20). Azaz itt is érvényesül a „jó tett helyében jót várj” népmesei alapelv, Gergő jutalma az élete, ugyanis a cinegék királyának sikeres küzdelmét követően a fiú visszanyeri az egészségét.

A következő fejezetben (*Az ősök kincse*) megjelenik az átváltozás motívuma, ami a népmesékre jellemző módon az átokkal sújtott embert érinti, valamilyen állat bőrébe bújva kell boldogulnia és feloldozást nyernie, mint például *A csókaleányokban* vagy *A macskacsőban*. Itt azonban a „bűbájos” jelzővel együtt emlegetett Küsmödi bácsi szájából hangzik el hasonló: „Galambfiók húsával akarják etetni a beteg gyereket? Hát nem tudják, hogy egyszerre elváltozott volna galambbá, és hét esztendeig kellett volna neki repkedni hetedhét ország ellen!” (Móra, 2022, 21) – azaz nemcsak a madárrá válás átka üldözte volna Gergőt, hanem megjelenik ezzel párhuzamosan egy büntetés is, miszerint hosszú ideig kellene vándorolnia. A „hét esztendeig” és a „hetedhét ország ellen” pedig szintén egy gyakori népmesei szókapcsolat, emellett a *hét* az egyik legsűrűbben emlegetett varázsszám (vö. *Hetet egy csapásra*); a hetedhét ország utal még továbbá az elképzelhetetlen távolságra, az Óperenciás-tengeren is túlra, ahol akár természetfeletti lények és különleges erővel bíró emberek is élhetnek. Az öreg Küsmödi – hogy az átoktól megóvja a kisfiút – önzetlenül felajánlja, hogy ő majd megeszi azt a sült galambot. Szegény kisfiú elől eltünteti még az utolsó morzsát is. Küsmödi egy nagyon rejtélyes és furcsa figura: egy hosszú szakállú, sapkás, kiálló fülű, hosszú körmű, majdhogynem manószerű alak, „Aki ránézett, annak mindjárt az jutott az eszébe, hogy ilyenek lehetnek azok a törpék, akik sötét barlangok fenekén a kincseket őrzik” (Móra, 2022, 22), aki több történetben is felbukkan. A „bűbájos” állandó jelzőt is azért aggatták rá, mert megmagyarázhatatlan dolgok köthetők a nevéhez, illetve olyan régi dolgokról mesél a falubelieknek, amit ő maga sem tudhat biztos forrásból – hiszen nem lehet többszáz éves. Gondolatai mindig a kincs körül forognak, erre tette fel az egész életét, és ezért él egy veszélyes bányában. Prédikál a varázsszavak és igék erejéről,

egyét még Gergő is alkalmaz torokgyík ellen: „Nyúlháj, daruháj, majd meggyógyul, ha nem fáj. Varjúháj, ebfül – elmaradsz már ettől.” (Móra, 2022, 23) – természetesen Gergő ekkorra már felgyógyult, így a varázslatra sem lehet azt mondani, hogy hatástalannak bizonyult. Küsmödi bácsi azonban ingerültté válik, amikor Gergő édesapja nem hisz neki, sőt gúnyt űz abból a mendemondából, hogy ők valaha gazdagok voltak. Küsmödi erre visszavágva visszatér a jól bevált trükkhöz: a varázslathoz. „Hiszen van nekem olyan bűvös katlanom, hogy ha én ebben varádicskóró tüzevel hajnali harmatot forralok, abban minden tégladarab arannyá változik” (Móra, 2022, 27) – így hát a kincsek megszállottja, a *bűbájos, fillentős, ördögös* ember visszatér féltett kis bányájába, ahova senki más nem meri betenni a lábát.

A *sarkantyús csizma* című fejezet már első olvasatra is felidézi előttünk A *papucsszaggató királykisasszonyok* magyar népmesét; mindkét esetben a lábbeli tönkretétele a cselekmény központja, de közel sem hasonló indítatásból. A királylányok éjszakánként táncolni járnak, de Gergő, a szegény szűcs fia, eddig csak álmodozhatott arról, hogy nem meztláb, hanem csizmában járhat. Amikor édesapja megveszi neki a hőn áhított sarkantyús csizmát, madarat lehetne fogatni a fiúval, egészen addig, amíg fel nem húzza a lábára. Ugyanis így már máshogy jár, nem tud dolgozni, félti az új csizmáját, amit minél tovább hord, annál jobban fájdul meg tőle a lába, rettentően szorítja – hogynem szorítaná, hiszen nincs hozzászokva – „Égette a lábam a csizma” (Móra, 2022, 33). Esténként azt várja, mikor veheti le, de reggel újra görcsbe rándul a gyomra, mert bele kell bújni. Végül – miközben a kukoricaföldön dolgoznak édesapjával – kapálás közben a csizmát éri a kapafej, és felsérti a csizmát. Gergőt egyszerre fogja el félelem és megkönnyebbülés. Tudta jól, hogy nem neki való ez a díszes csizma. Ezt még szemléletesebben példázza az édesapja: „így jár a csirke, mikor fecskét akar játszani” (Móra, 2022, 34) – azaz nem kell mássá válni a sikerhez, a legfontosabb, hogy az ember maradjon önmagán, ne akarjon másnak látszani, sem átverni másat vagy éppen saját magát. A lényeg az igazság és tiszta lelkiismeret, erre tanítja a fiát is, ezért varrja neki a ködmönt, hogy mindig utat mutasson számára.

A *Hogy tanultam meg olvasni a Kincskereső kisködmön* egyik legjátékosabb fejezete, ahol Gergő képzelete – mint a palackból kiengedett szellem – teljesen elszabadul, szögeket ver egy kisszékbe, de ő azt mondja, egy óriás hasát üti, elnyelte Jancsit és Juliskát. Édesanyja aggódik a vad fantáziái miatt: „szegénykémnek nem egészen úgy szolgál az esze, mint más rendes embernek” (Móra, 2022, 37), édesapja pedig azt magyarázza el neki, hogy elég érett már a tanúhoz: „itt van már az időd, gyerekem, és olyan oktanul csak mégse nőhetsz fel, mint a lósóska az árokparton” (Móra, 2022, 37). Emellett elhangzik az is, hogy az emberré válás, a mindennapi életben való boldogulás feltétele az olvasni tudás: „Szeretném, ha ember lenne belőled, gyerekem – rezzengett ki apám abból a nagy hallgatagságból, amibe beleestem” (Móra, 2022,

38). Így végül édesanyja tanítja meg olvasni Gergőt, télen, amikor a bepárasodott ablakra is lehet betűket írni. Az „S” betűt például fordítva tanulja meg, és amikor édesapja kijavítja őt, Gergő nem hisz neki, mert a fordított „S”-t az édesanyjától tanulta, ezt a tudást pedig semmiképpen sem kérdőjelezi meg. A kisfiú – a népmesei hagyományokhoz híven – kipróbálja a szűcs mesterséget, de amikor véletlenül hozzávarrja a bőrdarabot saját nadrágjához, már látja, hogy új szakmát kell keresnie: „Szűcsipari pályámat ezzel be is fejeztem” (Móra, 2022, 42), így indul tovább, váratlan kalandok sorozata felé.

A *gyémántcserép* című fejezet szintén a népmesék világát idézi, itt Gergő egy kakással beszélget, aki „világgá kürtölte a szemétdombról, hogy milyen ostoba teremtés a kisgyerek, aki könyvből tanulja a kukorékolást” (Móra, 2022, 44). Megjelenik tehát az állatokkal (mint partnerekkel) való beszéd, emellett még csúfot is úz a fiúból egy baromfi. A sors természetesen itt sem huny szemet az igazságtalanság fölött, a kakast Gergő anyja eladja a piacon, és vesz az érte kapott pénzből egy könyvet (az *Ezeregyéjszaka meséit*) a kisfiúnak. Miután a népmesei igazságszolgáltatás bekövetkezett, Gergő elvonul a malomház padlásterébe, és teljesen belefeledkezik az olvasmányai világába, Aladdin története az egyik kedvence. Talál egy üvegdarabot, amit gyémántcserépnek hív, ezen át nézve azt hiszi, Tündérországra jár: „Azt hiszem, nem volt még olyan boldog gyerek a világon, mint én voltam akkoriban. Annyiszor jártam Tündérországra, amennyiszor akartam, nem kellett féltennem senkitől a kincsem. Üvegdarabnak nézte mindenki” (Móra, 2022, 46). Ezt követően Gergő elmegy a templomba, ahol felajánlja ezt a kincset az anyaloknak és Istennek, aki ezt az egyszerű üvegdarabot hálásan fogadja, mint a legszebb ajándékot, hiszen ezt „gyémántszív adta” (Móra, 2022, 48), azt üzenve ezzel, hogy a dolgok ára és értéke közel sem jelenti ugyanazt, mert lehet valami egyszerre drága és értéktelen, vagy magától eredő (amiért nem kellett fizetni) és minden kincssel felérő.

A *Kincskereső kisködmön* következő két fejezete a *Miben lakik a magyar tündér?* és *Az utolsó öltés*, amit célszerű összevonva értelmezni, hiszen ezek szorosán összekapcsolódó egységek, melyek centrumában maga a lélek, azaz a ködmön áll. Az édesapa megvallja, az a legnagyobb álma, hogy subát varrjon minden szegény embernek, hogy minden lélek védve legyen – bár ezt csak a további fejezetek ismeretében érti meg teljességgel az olvasó. Az apa megígéri Gergőnek, hogy varr neki egy *csodaködmönt*, de cserébe „mindig igazat kell mondani” (Móra, 2022, 54), különben megharagszik rá a *ködmöntündér*, sőt a tündérré nagyon kell vigyázni, mert ha megsérül a ködmön, akkor elröppen a tündér is. A kisfiú természetesen egyből kíváncsi lett, hogy néz ki ez a titokzatos lény, kérdésére a válasszal pedig Messzi Gyurka (a bölcselkedő, de nem sok értelmet tükröző figura) szolgált: „Egyszer láttam egész közletről, de akkor se az volt. Mert a tündér olyan szerzet, hogy mikor már színről színre látja az ember, akkor már nem tündér, hanem köd a vízen, vagy

szentjánosbogár a fűben, vagy citeraszó” (Móra, 2022, 56); a nyolcéves kisfiú számára ez persze megfoghatatlan magyarázat. Kielégítő válasszal az édesapja szolgál számára: elmondása szerint a tündér az ember szívében él, az utolsó öltésnél pedig beleszáll a ködmönbe. A szűcs nekifog a munkának, a ködmönt számos virággal díszíti, de ezek elemzése később, a virágmetaforikánál olvasható. Gergő végignézi, ahogy apja a ködmönt készíti, csak az utolsó öltés előtt szalad ki, hogy szóljon az édesanyjának. Mire azonban visszaérnek a műhelybe, újabb tragédia küszöbén találják magukat: az édesapa elhunyt. Gergő, hogy feldolgozza mindezt, és értelmet keressen benne, felidézi apja történetét és meggyőződésévé válik, hogy a férfi lelkéből a tündér azért költözött a ködmönbe, hogy így vigyázzon rá a továbbiakban. Ennek magyar népmesei párhuzama *A szegény ember hegedűje*, ahol a legkisebb királylány lelke él tovább a hangszerben. A vizsgált fejezetben egy fontos utalást tesz Báró bácsi is, amikor Gergőt úgy szólítja: „ifjú Árgyélus királyfi” (Móra, 2022, 58). A Gyergyai Albert középkori széphistóriájából (műfordításából) ismert Árgírus (Árgyélus) később a népi mondák, tündérmesék egyik legnépszerűbb alakjává vált, az ő története nyomán született meg például Vörösmarty Mihály *Csongor és Tünde* című alkotása, és többek között a *Hamupipőke királyfi* magyar népmese is. Árgyélus hosszú, kalandos, emberpróbáló útja során, számos akadályt kiállva a mese végén győzedelmeskedik, rátalál Tündérszép Ilonára. A *Kincskereső kisködmön* Gergője is hozzá hasonló utat jár be, a nehézségeken a lelkiismeret és a jóság vezeti őt át, a ködmöntündér alakjában.

A *Megy a ködmön világgá* és a *Csontos Szigfrid* című fejezetek már Gergő útkereséséről szólnak, az előbbi utal a népmesei hagyomány egyik legsűrűbben alkalmazott motívumára, a vándorlásra. A kisfiú a keresztapjához, a zsu-gori és cinikus Bordácshoz szegődik inasnak: „Belebújtam a ködmönbe, és nekivágtunk a világnak” (Móra, 2022, 65), de itt egy nap alatt annyi megpróbáltatás éri (éhezés, pihenés nélküli munka), hogy nem akar tovább nála maradni. Amikor pedig meghallja, hogy el akarják venni tőle a ködmönt, azonnal hazaszökik édesanyjához: „Fél nap alatt az egész életre elkészültem a gazdapályával” (Móra, 2022, 70). Így újabb mesterséget keresnek neki, kovácsinasnak nem veszik fel, mert nem elég erős, így a könyvkereskedésben próbálkozik, ahol végül munkát kap. Azonban itt sem marad sokáig, mert nem hajlandó eladni a *Csontos Szigfridet* (túlságosan megszerette), helyette elosztogatja a bolt többi áruját, mígnem a tulajdonos elküldi őt. Gergő tehát újra ott van, ahonnan indult, kezdhet mindent előlről; hosszú és rendkívül kalandos út áll még előtte.

A következő nagy fordulópont Gergő számára a jó tündérrel való találkozás, a *Malvinka* és a *Megurasodom* című fejezetek kulcsfigurája az idős és végtelenül kedves Malvinka, aki magához veszi Gergőt. Tiszta ruhába öltözteti, kifésüli bozontos haját, és selyemszalagot köt a nyakába, amitől a kisfiú

hirtelen úrnak érzi magát. Gergőben egy rövid ideig felmerül a gyanú, hogy Malvinka nem is tündér, hanem boszorkány (fekete macskája van és vas-körme, amiről kiderül, hogy csak egy gyűszű), a népmesék rettegett vasorrú bábája, de ez a fantáziakép gyorsan köddé válik, amikor Malvinka saját javait önzetlenül a fiúnak adományozza. Gergő az idős asszony mellé akar szegődni tündérinasnak, nekilát a kertészkedésnek, de a képzelet erős bűvköréből itt sem tud szabadulni: a vakondokra a „földvári herceg” (Móra, 2022, 87) megnevezést használja. Malvinkának köszönhetően Gergő iskolába fog járni, a *Gá-bor-ka*, *Gá-bor-ka* című fejezetben összebarátkozik egy korabeli kisfiúval, Gáborkával, akinek olyan csizmát készített az édesapja (Cötkény varga), ami a fia nevét ismétli. Az apai szeretet párhuzama jelenik meg ebben a részletben, a két mester (a szűcs és a varga) személyében, illetve az általuk készített tárgyak, talizmánok (ködmön, csizma) által. Gáborka büszkén hirdeti, milyen hangosan tud köhögni, de Gergő tudja, mit jelent ez, hiszen így vesztette el a hűgát is. „Egyszer aztán végképp elmaradt mellőlem Gáborka. Elment tamburázni az égi mezőkre” (Móra, 2022, 93) – barátja halálát követően még sokszor elment annak édesapjához, a vargához, ahol az emberi jóság újabb oldalával szembesült: Cötkény varga a falu egyik legszegényebb családjának, Báró cigányéknak varrt csizmákat, de úgy, hogy ne tudják róla, hogy adományként adja. „Akkor kezdett bennem derengeni valami világosság, miféle tündérek laknak az emberi szívben” (Móra, 2022, 96) – hiszen a varga úgy hallgatta a csizmák ismétlődő hangját (*Gá-bor-ka*, *Gá-bor-ka*), ahogyan Gergő édesapja beleszőtte minden szeretetét a ködmönbe.

A *Kincskereső kisködmön* további fejezeteiben szintén az emberismeret válik központi fogalomná, ahol Gergő érzelmi skálája kibővül, újabb emberekkel ismerkedik meg és köt barátságot, emellett szembesül az empátia és a csalás utáni lelkiismeret-furdalás erejével is. Visszatérünk a népmesei motívumokhoz is, mivel a *Puli* című fejezetben Gergő egy *varázskalapot* kap a fentebb már említett Gyurka bácsitól. Ez a kalap különleges erővel bír, a kisfiú elhiszi magáról, hogy bármire képes, ha ezt viseli, még az iskolai felelete is kimondottan jól sikerül. „Tett-e csudát a híres kalap?” (Móra, 2022, 103) – kérdezi a fiútól Gyurka bácsi, végül pedig tőle hangzik el a történet tanulsága is, miszerint „akárhová kerülsz, állj meg a talpadon emberül” (Móra, 2022, 103), vagyis nem számít, ki mit visel, vagy miben hisz, a lényeg az önazonosságban, a jóságban, a rátermettségben rejlik. A *Néha a bő ködmön is szorít* című történetben már a lelkiismereté a főszerep, ugyanis Gergő iskolatársai kinevetik a fiú édesanyját, miközben az görnyedten cipeli a hátán a zsákot, sőt meg is akarják dobálni. Gergő először meg sem szólal, nem áll az édesanyja védelmére, így nagyot szorít rajta a ködmön, és csak akkor enged ki, mikor odaszalad édesanyjához, és beismeri, nem cselekedett helyesen. Lelkiismerete így megtisztul és meg is könnyebbül: „egy láthatatlan szempár vigyázza minden lépésemet, és csak akkor mosolyog rám, ha úgy viselem magam,

hogy a ködmönnek ne legyen oka szorítani” (Móra, 2022, 108). Ez a metaforikus példa jól szemlélteti a megbánás és szorongás torokszorító érzését és a megbocsátás felszabadító erejét.

Az *ezüstköröm* című fejezetben szintén a jóság és az áldozathozás válik hangsúlyossá: Malvinka néni az ezüstgyűszűre félretett pénzét odaadja, hogy a markoláb (rejtélyes lény, ami képes nyom nélkül eltüntetni a dolgokat) visszaadja Mitviszt, Messzi Gyurka bácsi koromfekete puliját, így a kutyá hazatérhet gazdájához. Malvinka itt egy olyan dalt énekel, amit egyedül ő ismer, egy olyan altatót, ami egy mesebeli erdőt idéz fel a kisfiú előtt. Viszszatérve a mesékhez, eszünkbe juthat *A kiscigány* is, amikor ezt a részletet olvassuk: „Ham-ham, gyerek, bekaplak, én vagyok a százesztendőös gyűszű” (Móra, 2022, 110). A tárgyak megszemélyesítése és bekebelező hajlama gyakran foglalkoztatja a kicsiket, ilyen lehet például a szemetes mindent elnyelő képessége vagy az autók emberré alakítása is. *A bűbájos előkerül* című történetben Gergő felismeri az egyik piaci árus képében Küsmödi bácsit, az öreg bűbájos, akinek unokájával a következő fejezetben (*A kis bicebóca*) barátkoznak össze, ahol az osztálytársaival együtt megsajnálják a mankóval sétáló új társukat, Petit. Amikor látják, hogy nincs mit ennie a kisfiúnak, sokan hoznak neki ebédet, Gergő például buktát ad neki. „Azt hiszem, soha olyan jók nem voltunk az iskolában, mint azon a délutánon” (Móra, 2022, 130) – összegzi Gergő, az adakozás örömeivel a szívében. De itt nemcsak ez a fontos, hanem az is, hogy Peti különbözik a többi diáktól, ő csak mankóval tud közlekedni, és emiatt sokszor segítségre van szüksége; itt az elfogadás és a megértés válik kulcsfontosságúvá, ami az emberség egyik esszenciális alapköve.

Péter apó történetének köszönhetően megismerjük a bányát, ahol földöntúli sötétség vár a látogatókra, az ábrázolása hasonló az alvilághoz vagy egy párhuzamos, de elátkozott univerzuméhoz. A bányának még később fontos szerepe lesz, ahogyan azt a regény elejétől kezdve sejtthettük is, Péter apó tájékoztató szavai és ismeretei pedig megmentik majd Gergő életét. *Az égbelátó* egy nagyon különleges és sokrétű történetet beszél el, a fő cselekményszál az iskolában zajlik, ugyanis a legjobb tanuló kapja meg karácsonyra a tanító úr teleszkópját. Gergő mindennél jobban vágyik erre a jutalomra (népmesei hőshöz híven), és egészen odáig elmegy, hogy csalást követ el. Átírja a legeredményesebb tanuló, a kis bicebóca, azaz Peti dolgozatát, hogy a sajátja legyen a legjobb. Így Gergő nyeri meg a távcsövet, de az öröme közel sem felhőtlen, hiszen a ködmön ismét kezdte szorítani. Karácsonykor sokan összegyűlnek Malvinkánál, mindenki kíváncsi a csodás égbelátóra, főleg Cötkény varga, aki azt reméli, láthatja az egyik csillag képében elhunyt kisfiát, Gáborkát – az eltávozottak csillagképként való ábrázolása szintén hosszú kulturális hagyományra vezethető vissza, hiszen minden csillagképnek van neve és története, de napjainkban is készülnek népszerű mesegyűjtemények ebben a tematikában (például Anita Ganeri *Csillagok meséi* című könyve, melyben a görög

mitológia is előtérbe kerül). Gergő büntetése pedig ezután következik: az égbelátóba nézve nem lát semmit, csak sötétséget, a bánya vaksötétjét. Az *Elvisz a markoládban* már a kisfiú nem bír a büntudatával („te csaló Gergő, te hazug Gergő” [Móra, 2022, 147] – így ostorozza magát), szédül és elviselhetetlenül szorítja a ködmön. Úgy dönt, elviszi az égbelátót Petinek, a kis bicebócának, aki megérdemelte volna a jutalmat. A fiú a nagy hóban gyalogol, félig már az ájulás szélén áll (nem tudja magáról, de lázas), Péter apó ad neki tanácsot, merre menjen Petiek otthonához, de közben még figyelmezteti a bányákban lévő gázra és a robbanásveszélyre: „Akkor aztán röptülünk, mint a karácsonyi angyalkák” (Móra, 2022, 148) – egyszerre ötvözi a bánatot a humorral, ami az egész regényre jellemző hangvétel; ezt színesíti hasonlatokkal és metaforákkal, amik általában Gergő elszabadult képzelőerejének termései. Végül az útbaigazítás ellenére a fiú addig kóborol, míg rásötétedik, és eltéved a bányarendszerben; ekkor hirtelen süllyedni kezd a mélybe: „Az utolsó gondolatom az volt, hogy most már csakugyan elvitt a markoláb” (Móra, 2022, 154). A markolábat már korábban is említettem, de itt válik igazán hangsúlyossá, hiszen a kisfiú most a saját eltűnésével szembesül, ha elviszi őt a markoláb, aminek hatalma van az emberek és a természet felett,⁶ akkor senki sem tudja már megmenteni.

Gergő rejtélyes eltűnése után *A kövek megszólalnak* című fejezetben megérkezik a mesébe illő segítség: a sziklák fényleni kezdenek, így mutatnak utat neki: „ömlött kifelé a fény, egyikből piros, mint a hajnal, a másiktól kék, mint a nyári ég, a harmadiktól tűzessárga, a negyedikből szelíd fűzöld: a szívük világított a szikláknak” (Móra, 2022, 155). Ezt a költői képekkel gazdagon díszített felsorolást követően hangokat hall, végre rátalál Peti és Küsmödi bácsi otthonára. Gergő először azt hiszi, a nagyapa bántani akarja az unokáját, dühében meg akarja dobni Küsmödi bácsit – „fölkaptam egy nehéz kődarabot, azzal a jó szándékkal, hogy hozzálódítom az öreghez” (Móra, 2022, 161), azonban ekkor nem várt fordulat következik, látja, mekkora szeretettel fordul a másokkal örökké zsémbes öreg úr Petihez, az utolsó falat ételt is odaadja neki, saját éhségével mit sem törődve. Gergő itt ráébred arra, hogy a mogorva felszín alatt egy érző szív dobog, és a látszat gyakran megtéveszti az embert. A mesehagyományban ehhez hasonló előítélet él bennünk a róka karakterével szemben is, ő a ravasz csirkefogó, aki becsap mindenkit, benne nem lehet megbízni. De a magyar népmesékben akad példa ennek ellenkezőjére, ugyanis *A rókaszemű menyecskében* éppen a róka a főhős segítője, ő az, aki végigkíséri a királyfit az útján, és végül ő lesz az is, akinek köszönhetően boldog véget ér a mese. Nem is beszélve Fekete István klasszikus állatregényéről, a *Vukról*, ahol a főhős egy izgága, esetlen, ám nagyon találékony rókakölyök, aki kincskereső Gergőhöz hasonlóan hosszú utat jár be, míg végül

⁶ ÚJVÁRY, *Néprajz Móra Ferenc műveiben*, 161.

megér benne a lélek és a szellem, ezáltal pedig kimagaslik társai közül. „Eljön még az idő, amikor több leszel mindnyájunknál”⁷ – mondja az idős Karag Vuknak, ahogyan a szülei is biztatták Gergőt, hogy tanulás és kemény munka árán túlnőhet kicsiny faluján. Lengyel Dénes a *Kincskereső kisködmönhöz* írt előszavában megemlíti: „Móra tudja, hogy szerencsés véletlen volt, hogy annyi-annyi sok szegény gyerek közül neki sikerült felsőbb iskolába jutnia. Elbeszéléseiben, regényeiben ezért mélységes szeretettel mutatja meg paraszti hőseinek kedvét, esze járását, emberségét”⁸, így ismét szétválaszthatatlannak bizonyul Móra Ferenc és kincskereső Gergő gyermekkora és életútja. Visszatérve az elemzett regényhez, Gergő most háttérbe szorul, és csupán fültanúja lesz az eseményeknek: Peti fázik, az a kívánsága, hogy meleg szobában alhasson, és fényt szeretne gyűjtani, hogy az angyalok odataláljanak karácsony éjszakáján a barlanghoz, mert ő is kérne tőlük egy olyan virágos ködmönt, amilyen Gergőnek van. Nagyapja, az immár szelíd Küsmödi bácsi elmegy a tárnákhöz mécsesért, de sajnos kedvessége lesz a baj forrása, ugyanis Péter apó szavaira visszaemlékezve eszünkbe juthat, egy apró szikra, és mindenki angyalként repül tova. Épp amikor Gergő Petire tértené a ködmönt, egy hatalmas robbanás kíséretében beomlik bánya, Gergő előtt pedig minden elsötétül. De előtte még beér a ködmöntündér varázsa: a fiú ráébred arra, hogy az igazi „kincset a szívében hordozza az ember”, nem kell körtemuzsika, sem varázskalap, sem égbelátó, ami fontos, az az egészség, a jószág és a szeretet.

A zárlatban (*Ünnep a malomházban*) pedig végre helyreáll a rend, Gergő a malomházban, az otthonában tér magához, édesanyja ünnepi lakomával készült fia hazatérése és felgyógyulása alkalmából, ami két népmesei motívumot is magába foglal. Először is, a hosszú vándorútról hazaérkező szegény legényét, aki a megpróbáltatások után megerősödve tér haza, mint például *Az égig érő paszuly* esetében, ahol a szerencsét próbáló fiú legyőzi a háromfejű sárkányt és hazaviszi az aranytojást tojó tyúkot édesanyjának. A másik népmesékre jellemző esemény pedig a boldog vég megünneplése egy hatalmas – általában Hencidától Boncidáig tartó – lakomával. A nagy ünneplésnek az egész falu a részesévé válik, tablószerűen minden szereplő felsorakozik, így nem meglepő, hogy az étel kevésnek bizonyul. A helyzet megmentője Titulász doktor lesz, aki megpakolt kosarakkal áll elő, így folytatódhat a mulatóság. „Csaptunk is olyan lakomát, hogy a király portáján se lehetett volna különbet” (Móra, 2022, 173). Nem búsulnak az elvesztettekért, helyette szeretettel gondolnak vissza rájuk: Gergő húgára, Marikára, az édesapjukra, Gáborkára és igen, Küsmödi bácsira is – „Ő volt a halott bánya hazajáró lelke” (Móra, 2022, 169), aki elhunyt a bányarobbanásban. A zárlat Báró cigánnyal

⁷ FEKETE István, *Vuk* (Budapest: Móra Könyvkiadó, 2004), 19.

⁸ LENGYEL, „Előszó”, in MÓRA, *Kincskereső kisködmön*, 8.

lesz teljes, aki megtalálta és visszahozta a balesetben megsemmisült ködmön utolsó darabját, amin a hímzés Gergő otthonát, a malomházat ábrázolja. „A szeretet az élet” (Móra, 2022, 174) – hangoztatja büszkén a kisfiú. Így végül minden jóra fordult, Gergő válláról pedig minden terhet elfújtt „a vadvirágszagú szél” (Móra, 2022, 174).

Ezen átkötés után a virágmétaforika vizsgálata következik, ami Küsmödi bácsihoz hasonlóan közel sem olyan magától értetődő és egyszerű, mint ahogy azt először gondolnánk. Az elemzésben eddig szándékosan nem tértem ki a különböző virágfajtákra, így talán nagyobb lesz a meglepetés: összesen tíz különböző növényt említ a szöveg, más-más jelentéssel és különböző szerepekben (a fák és cserjék nem részei az elemzésnek, kizárólag a lágyszárúak, mert ezekhez társítható kiemelt jelentéstartalom). „Én úgy tartom, népünk csak azoknak a növényeknek adott különös nevet, melyeknek hasznát veszi vagy kárát vallja, vagy amelyeknek valami nagyon szembeszökő sajátosságuk van”⁹ – írja Móra Ferenc a *Népies növények a Kiskunság flórájában* című esszéjében, így még fontosabbnak bizonyul a virágszimbolika felfejtése. Ebből a szempontból a legfontosabb növény, amivel foglalkoznunk kell a körömvirág, amit a *Kincskereső kisködmön* szövegében peremérvirágként találhatunk meg, amiről Gergő édesapja igen szemléletesen azt állítja: „ez a szegény ember virága. Igazi túrömvirág. Egyformán eltűr esőt, napot, hideget, meleget, mindig mosolyog, soha nem kényeskedik” (Móra, 2022, 60). Ez a sajátos jelentés kiemeli a szegénység azon oldalát, ami Mórára jellemzően édeskeserűn elevenedik meg előttünk, ahogy azt a fejezetek elemzésénél is láthattuk, a bánatot és a humort gondosan egymásba szövi. A *Kincskereső kisködmön* a viharfelhőkön átszüremlő napsugár, mert tűnhet bármennyire is reménytelennek a helyzet, a történetek sorról sorra azt igazolják, hogy kellő hittel és elszántsággal bármit elérhetünk. Ugyanezt képviseli a peremérvirág is, „a mi szegényes kertünk egyetlen ékessége, apám legkedvesebb virága” (Móra, 2022, 60) – Gergő ez a virág, az édesapja szeme fénye, ahogy az édesanyjáé is, aki a „Gyenge virágszálam” (Móra, 2022, 39) becézést többször is alkalmazza, ha a fia nehezen boldogul egy feladattal vagy ha látja rajta, mekkora terhet cipel már ilyen fiatalon is, arról nem beszélve, hogy húga sírján is az elnyílt körömvirág-koszorút látja. A peremérvirág emellett a ködmön egyik ékessége, társai még a csodás hímzésben a pipacs, a búzavirág, a kökörtin és a varádicskóró. A pipacs ma már egy széles körben kedvelt virág, számos fénykép és festmény háttéréként alkalmazzák, különböző ékszerek és divatcikk inspiráló eleme, de régen csupán gyomnövénynek számított. Egy érdekesség is köthető a pipacs nevéhez: mákonytartalma miatt a felnőttek úgy rágták, mint ahogy mi manapság a rágógumit, illetve „a bódulatot hozó pipázás [...] e virággal történt. A pipát kicsinyítő képzővel megtoldva

⁹ MÓRA Ferenc, „Népies növények a Kiskunság flórájában”, *Magyar Nyelvtör*, 29. évf., 16–17.

lett a pipacs név”.¹⁰ A búzavirág ehhez hasonló helyzetben napjainkban szintén kedvelt motívum, míg régen a parasztek azért szidták, mert a búza közén nőtt, innen ered az elnevezése is. Népszerűségének köszönhetően már a kertekben is egyre elterjedtebb, és dísznövényként tartják. Petőfi Sándor, aki szintén a vadvirágok nagy kedvelője volt, „kékvirágnak nevezi műveiben”¹¹ a búzavirágot, ezzel is tükrözve a növény szépségét *vadvirág természete* ellenére. A kökörccsin ismételten egy rendkívül szívós növényfajta, és nem is gondolnánk, hogy ez a magyarság szinte legrégebbi virága, ugyanis népünk „pogány korszakából, Levédiából vagy még keletebből jött velünk”,¹² emellett rendkívül hasznos gyógynövénynek számított (sebek tisztítására alkalmazták). A varádcskóró (más néven fájdalomfű, aranyvirág, gilisztaűző varádcics) egy játékos küllemű, apró gombócokból álló sárga vadvirág, a *Magyar Katolikus Lexikon* szerint a „lelki gyógyítóerő jelképe”,¹³ így közel sem olyan meglepő, hogy a ködmön egyik ékességévé válhatott.

Bár nem kerültek rá a csodaködmön hímezésére, mégis említésre méltó növények a nefelejcs, a konkoly és a lósóska. A nefelejcs már nevében is hordozza azt a különlegességet, amire Móra Ferenc is utal a növények elnevezése kapcsán. Gergő is elindul nefelejcsset szedni a patakpartra, aminek hátterében egy rejtett utalás is állhat az emlékezés fontosságára; hogy minden, amit a kalandjai során megtanult, a részévé váljon. A nefelejcs emellett kedvelt motívuma a költészetnek is, a „virágénekek és a népdalok felkapták”,¹⁴ de a klasszikus és a modern írók, lírikusok is gyakran emelték be motívumként alkotásaikba (például Tompa Mihály, Benedek Elek, Szabó Lőrinc *Nefelejcs* című művei). A konkoly és a lósóska viszont negatív aspektusként jelenik meg a *Kinckereső kisködmön*ben. Konkolynak – a tiszta búzába keveredett gaznak – nevezik a rossz embereket, lósóskának pedig a buta, esetlen, gyenge képességű személyeket. Mindezek ellentéte Malvinka színes, gondozott kertje, ahova nemesített növényfajokat ültet Gergő: árvácskát, abból is a nagy szirmú változatot, illetve muskátlit, ami az ablakok elmaradhatatlan díszítő-eleme. A ködmön vadvirágainak és Malvinka dísznövényeinek kettőssége utalhat a szegénység és a jobb életszínvonal közötti különbségre is. A parasztság helyzetének kérdése Móra Ferenc írói munkásságának nemcsak tárgya, hanem motiváló eleme is, erről bővebben az *Ének a szegénységről* (In memoriam Móra Ferenc) kötetben esik szó, ahol a jobbágyok kiszolgáltatottságáról és a parasztság ellehetetlenítéséről így ír Vajda László: „Az ábrázolás

¹⁰ *A magyarság virágai – Képes virágkalauz Rapaics Rajmund nyomán* (Budapest: Anno Kiadó, 2003), 28.

¹¹ Uo., 7.

¹² Uo., 18.

¹³ RÁPÓTI Jenő – ROMVÁRY Vilmos, *Gyógyító növények* (Budapest: Medicina Könyvkiadó, 1972), 250.

¹⁴ *A magyarság virágai*, 25.

minden ecsetvonása igazolja a tételét: a kisparaszt abban a testi-lelki elhagyatottságban leledzik, amelyben volt mintegy másfél évszázaddal ezelőtt¹⁵, tehát a „kisparaszt életszintje minden viszonylatban jobbágyi életszint”.¹⁶ Pontosan ez jelenik meg a *Kincskereső kisködmön*ben is, ugyanez az atmoszféra, ez az ólomsúlyú gond telepszik a szereplőkre, akiknek egyetlen céljuk a család védelme és fenntartása.

Az utolsó fontos motívum, melynek elemzése elengedhetetlen a regény értelmezéséhez, az a madárszimbolika, mely sok esetben az emberi lélek tükröképeként jelenik meg a szövegben. A ködmönbe költöző tünderről már bőven esett szó a különböző fejezetek összefoglalásánál, a tündér maga a lélek, de ez gyakran madarak formájában kerül ábrázolásra. A lélek és a madár szó jelentése szorosan összefügg a népi hiedelmekben és szólásokban is, például a „Hol a madár se jár”¹⁷ közmondásban, ahol a madár a lélek szinonimájának feleltethető meg. A *Kincskereső kisködmön* szövegében huszonhét madárfajra találtam utalást, melyek felsorolva (szereppel és jelentéssel kiegészítve) a következők: a bányarigó, ami a bányában bekövetkező halálra figyelmeztet; a cinege, ami a megmentő, a király szerepében tetszeleg, ellensége a fekete holló, azaz a halál; a csirke, a paraszt metaforikus példázata, melynek ellenpárja a fecske, ami a tehetős urakra utal; a galamb, ami a jó lélek szimbóluma (Gergő édesanyja); a gúnyolódó kakas, aki sorsszerűen eladásra kerül; a dühös pulyka és az engedelmes lúd; az ugránczó veréb, ami a kis bicebócára utal; a fakopáncsmadár, ami még a ködben is képes tájékozódni és utat találni (akárcsak Gergő); a sas, ami mindent szétszaggat; a griffmadarak, amik Küsmödi bácsi bányáját őrzik; a kakukk, a vércse, a fűrj és a pinyőke említése szemléltetés céljából; a rigó, pontosabban a fütyülés kényszere, amivel Bordács keresztapa eléri, hogy Gergő ne tudjon enni a körtéből munka közben; a fülemüle, amihez a körtemuzsika hangját hasonlítja; a varjú a megváltoztathatatlan dolgokra utal – „Varjúnak varjú a fia” (Móra, 2022, 41); a macskabagoly, aki állandó lakótársa Gergőnek a malomháznál; a tyúk az ajándék, a seregély pedig a nem kívánt társaság; a gólya a nehezen hazataláló Gergő tükörképe; a fogoly a panaszkodás, a csóka pedig az átkozódás szimbóluma. Ilyen gazdag leírást bármilyen madártani könyv megirigyelne.

Összegezve a felsorolt motívumokat, népi és népmesei jegyeket, illetve önismereti kérdéseket, láthatjuk, hogy Móra Ferenc *Kincskereső kisködmön* című regénye széleskörű ismeretanyagot nyújt az olvasóknak. A szókincs gyarapítása és a metaforikus kifejezések értelmezése mellett az érzelmi intelligenciát is fejleszti az elemzett alkotás, ez a legfőbb érvem amellett, hogy nem érdemes a polcon hagyni ezt a könyvet. Bár már nem tartozik a kötelező

¹⁵ VAJDA László, „Móra Ferenc parasztjai”, in LENGYEL András szerk., *Ének a szegénységről* (Nap Kiadó, Budapest, 2003), 211.

¹⁶ Uo., 212.

¹⁷ ERDÉLYI János, *Magyar közmondások könyve* (Nyomtatott Kozma Vazulnál, Pest, 1851), 278.

olvasmányok közé, mégis része az oktatásnak, még ha csak részletek erejéig is. A „ködmönös” fiú történetei magasságokat és mélységeket, örömet és gyászt, bűnt és feloldozást ötvöznek olyan érzékenységgel, ami párját ritkítja a hazai gyermekirodalomban. Gergő hibáiból és tévedéseiből tudunk tanulni, büntudatával és veszteségével együtt tudunk érezni, és képesek vagyunk a regény végén önmagunknak is megbocsátani az ítékezésért (Küsmödi bácsi kettős jelleme okán). A regény üzenete egyértelmű, a ködmön alatt lapuló titok, a szívben élő tündér maga a szeretet, ezt kell félteni és ápolni, a jóság pedig nem elvárás, hanem cél, olyasfajta kincs, amiért meg kell küzdeni és helyt kell állni, ahogy azt Messzi Gyurka is tanította Gergőnek: „állj meg a talpadon emberül” (Móra, 2022, 103) – ez az, ami igazán fontos a felnőtté válás, még inkább az emberré válás folyamán.

